

Risale-i Nur Ekseninde İstikamet ve İtidal

Veysel Kasar

Yrd. Doç. Dr, Harran Üniversitesi İlahiyat Fak.

Özet

İnsan yaratılış olarak haddi aşma, haklara tecavüz etme, konuştuğu zaman abartı ve mübalağa etmeye yatkındır. Bu özellik dinle ilgili konularda zararlı ve tehlikeli olabilmektedir. Dini meseleler duyguların hükmettiği mübalağa yerine, ele alınan meselenin dindeki durumu dikkate alınarak; her şeye hakkı verilerek anlatılmalıdır. Dinî sınırları aşan, abartılı ifadeler bilmeyerek dinde tahrifata yol açar. Kur'ân ve Sünnet dinde aşırılığı yasaklar. Geçmiş ümmetlerin helak olma sebeplerinden birisi dinde aşırı hareket ve düşüncelerdir. Problemlerle ilgili Kur'ân'da istikamet ve itidal kavramları dikkat çekmektedir. Bu makalede yer yer Kur'ân ve Sünnetten örneklerle müracaat edilerek, insanlığın temel problemlerine dikkat çekmesi itibarıyla de Risale-i Nur külliyyatının istikamet ve itidali nasıl ele aldığı incelenmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler

İnsan, istikamet, itidal, sıdk, yalan

İnsan ahsen-i takvimde yaratılmıştır. Hilkatın neticesi, yaratıcının acib bir san'atı ve Kudretin mu'cizesi olan insanın önünde nihayetsiz alçalma ve yükselme yolları vardır.

Bir yönü, icad, hayır, müspet ve fiil; diğer tarafı tahrip, adem, şer, nefiy ve infialdir.

*Hak ve hakikat
asla mübalağalı
terğib ve terhibe
muhtaç değildir.
Gıybeti katle eşit,
ayakta bevletmeyi
zina derecesine
göstermek, bir
dirhem sadakayı
hacca mukabil
tutmak, böylesine,
muvazenesiz
ve tenasüpten
yoksun benzetme
ve abartılı
sözlerdir.*

Birinci yönü ile arıdan, serçeden aşağı, sinekten örümcekten zayıf; diğer tarafı ile dağ, yer ve gökleri geçer. Onların acz ifade ettikleri yükü kaldırmaya teşebbüs eder.

Tahrip yönü ile nefsi emmare nihaysiz cinayet işleyebilir. Bir haneyi bir günde harab eder, yüz günde yapamaz.¹ Et-tahribu eshel darbı mesel olmuştur. Zevk aldığı şeyin daha fazlasını isteme, vafettiğinde haddi aşma, anlattığında abartmaya kaçma, kimi zaman hayali hakikatle karıştırma beşerin özelliğidir.

İnsan tabiatındaki bu haddi aşma, abartma ve tecavüz özelliği ile, (güya) iyilik etmek, fenalık etmek demektir. Artırmadan azaltma, ıslah etme (iddiasından) fesat, övmekten zemm, güzelleştirmeden çirkinlik doğar.

Çünkü bu özellikle hareket edenler, farkına varmadan tedavi ediyorum düşüncesi ile devaya vesile olan ilacı ölçsüz sarf edip, ilacı tedavi etme yerine hastalık sebebi haline getirir. Bu özellik dinî alanda daha tehlikeli sonuçlar ortaya çıkarır. Çünkü Hak ve hakikat asla mübalağalı terğib ve terhibe muhtaç değildir. Gıybeti katle eşit, ayakta bevletmeyi zina derecesine göstermek, bir dirhem sadakayı hacca mukabil tutmak, böylesine, muvazenesiz ve tenasüpten yoksun benzetme ve abartılı sözlerdir.

Bu meselede doğru olan, her şeyin kıymetine kanaat etmek, haddi aşmayıp, abartıya başvurmamaktır. Haddi aşma, mücazeffe istikamet ve itidalin bozulmasıdır. İstikamet ve itidal her alanda gereklidir. İnsana istikamet ve itidali getiren vahiydir, nübüvvet kurumudur. Kelimelerde tasarrufla sözlerini iktibas ettiğim Said Nursî, bu gerçeği şu cümlede anlatır:

“...ruhun mânen terakkisini, vicdanın tekâmülünü, akıl ve fikrin inkişaf ve terakkisini telkih eden, yani aşıl原因, şeriatlardır; vücut veren, tekliftir; hayat veren, Peygamberlerin gönderilmesidir; ilham eden, dinlerdir. Eğer bu noktalar olmasaydı, insan hayvan olarak kalacaktı...”²

İstikamet ve İtidalin anlamları

TDK. ‘istikamet’e doğrultu/yön anlamı vermiş ve A.Haşim’in “Arkaya baka baka, yere yuvarlanmaksızın, istenilen istikamette kaç adım gidilebilir?” cümlesini örnek olarak zikretmiş. İtidali ise, “aşırı olmama durumu, ılımlılık, ölçülülük”³, diye tanımlıyor. Lûgâtler bu kelimeyi “istek ve tutkularla ölçülü davranma erdemi”, olarak ele alıyor. Her ikisi de duygu, düşünce, ahlâk ve davranışlardaki dengeyi anlatırlar. İtidal, adl kökünden masdar olup klasik sözlüklerde “iki aşırı tutum ve davranış arasındaki orta halde bulunma, ölçülü ve ılımlı olma; soğukkanlılık, denge, düzgünlük, doğruluk” şeklinde tanımlanır. Bu kelime mizaç, karakter ve ahlâkta aşırılıklardan uzaklık” mânasında da kullanılmaya başlanmıştır.⁴

‘İstikamet’, Hakkın yoluna girmek anlamındadır. Bu masdarın fail ismi olan ‘müstakim’, düzgün, doğru, eğrisi büğrüsü olmayan, hakk anlamında-

1. Nursî, Said, *Sözler*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2007, s.290.

2. Nursî, Said, *İşrâtü'l-İcâz* - Bakara, Âyet: 26,27 - s.1251

3. tdk.gov.tr erişim: 8-5-2016

4. Lisânü'l-Arab, “adl” md.; et-Tarîfât, “el-adl” md.; Tacü'l-arûs, “adl” md.’den, Çağrıci, Mustafa. DİA, ‘itidal’ md.

5. Şamil İ.A. “İstikamet” md.

dır. Bu kavramın türediği 'kıyam'; dik ve düzgün durmak, 'kıvam' ise; düzgün, ahenkli ve güzel olmak anlamlarına gelir. 'İstikamet', kıyam ve kıvam halini, yani düzgünlük, doğruluk, güzel olma halini sürdürmek anlamına gelir.

Her çeşit işte denge anlayışı üzerinde olma, dürüst olma, işlerde din ve aklın sınırları içerisinde hareket etme 'İstikamet'in anlamları arasında yer alır.

Allah (cc) hem evreni hem de insanı düzgün ve sağlam bir şekilde yaratmıştır. Onun yaratılışında bir eğrilik, bir dengesizlik yoktur. (Tin, 95/4; Mülk, 67/3) İnsanoğlu, kendisini düzgün olarak yaratan Rabbinin gösterdiği dosdoğru yolu izlemek durumundadır.⁵ Duygu istikamet ve itidali bozan unsurlardan bir kısmını şöyle sıralamak mümkündür:

1-İstikamet ve İtidali Bozan Unsurlar

a-Marifetullahta Esiklik

İslâm tefekküründe, esmâ-i hüsnânın, celâlî ve cemâlî olarak iki kolda mütalaa edildiği görülür. Meselâ 'cemalî' özelliklere örnek olarak, güzellik, kerem, ihsan, lütuf, rezzakiyet, rahmet, şefkat ve sevgi; 'celâlî' özelliklere örnek olarak kahr, izzet, azamet, kibriya, cebr ve kudret gösterilir. Allah, hem celâlî, hem de cemalî sıfatların sahibidir; hem zülcelâl, hem de zülcemâldir. Bir yanda Rahman, Rahîm, Rezzak, Kerîm, Muhsin, Mün'im, Latîf, Cemîl, Hannan, Mennan, Hakîm, Halîm, Vedûd gibi cemalî isimleri; diğer yanda Azîz, Hâkim, Kadîr, Cebbar, Kahhar, Azîm ve Zü'ntikâm gibi celâlî isimleri vardır. Onu 'en güzel isimler O'nun olan' olarak tanımak, işte tüm bu isim ve sıfatlarıyla; yani, hem celâlî, hem de cemalî isim ve sıfatlarıyla birden tanımakla mümkün olmaktadır.

Hz. Peygamber'de Cemal ve Celal tecellisi-kâinat gibi, Kur'ân da Rabbimizi Cemîl-i Zülcelâl ve Celîl-i Zülcemâl olarak tanıttığına göre, 'Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanma'sı gereken insanın tefekküründe ve yaşayışında bir celâl-cemal dengesi içinde yaşama sorumluluğu açıktır. Nitekim, 'Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanma'nın en güzide örneğini sergileyen Resul-i Ekrem (asm), 'ahlâkı Kur'ân' olan bir zât olarak, bize nasıl bu dengede yaşanılacağını öğretmektedir.

O, Kur'ân'ın târifıyla, hem 'mübeşşir,' hem de 'nezir'dir. Hem müjdeler, hem uyarır; hem cennet ve rü'yet-i cemalullahın muştusunu verir, hem cehennem ateşiyle korkutur. Sözleri ve fiilleri, onun, celâl-cemal dengesinin eşsiz bir örneği olduğunu belgelemektedir. Mü'min, hem şeytana tapmama, hem Allah'a tam bir abd olma; hem tağutu reddetme, hem Allah'a iman etme; hem küfrü temsil eden kişi ve tavırlara karşı sert, hem imanı temsil eden kişi ve tavırlara karşı çok merhametli olma yükümlülüğü altındadır. Kısacası, ister celâl yönü ağır basan bir insan olalım, ister cemal yönü ağır basan bir insan, sonuçta bir celâl-cemal dengesini bulma ve bu dengeyi muhafaza etme yükümlülüğümüz vardır.

Her çeşit işte denge anlayışı üzerinde olma, dürüst olma, işlerde din ve aklın sınırları içerisinde hareket etme 'İstikamet'in anlamları arasında yer alır.

6. Karabaşoğlu, Metin, *Köprü*, Kış, 1997, İstanbul, s.3-9

Müslüman
cemiyette sıdk,
hayatın esaslı
bir düğümüdür.
O çözülrse
cemiyetin düzeni
de bozular. Sıdkın
çözüldüğü toplum
fertlerine riya,
dalkavukluk,
sun'ilik, nifak
işaretleri yerleşir.
Bunlar çok
tehlikeli ahlaki
zaaflardır.

Bugünün horgörü ile hoşgörü arasında bir denge yerine, adreslerin karıştığı bir dengesizlik ve/veya ölçsüzlük sergileyen Müslümanları, bu halleriyle, esasen birçok noktada var olan zaafi belgelemektedir. Rabbimizi hem celâli, hem de cemali isimleriyle tanımada yaşanan aksama, bu zaafın en önde gelenidir. Bizi 'Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanma'dan alıkoyan budur. Aynı şekilde, Kur'an'ın ortaya koyduğu reca-havf, müjde-uyarı, cennet-cehennem, tağutları red-Allah'a iman, şeytanları recm-Allah'a ibadet, küfre karşı şedit-imanî olana karşı yumuşak olma gibi bir dizi dengeli tutumdaki zaaf, yani 'Kur'an ahlâkı' üzere yaşamadaki zaaf da bununla doğrudan ilgilidir. Ve tüm bunlar, elbette 'Resul'e ittiba' ve onu 'usve-i hasene/güzel bir örnek edinme noktasındaki zaafı da kendini göstermektedir.⁶

b-Sözde Yalan ve Doğruluk

Sözde doğruluk, "sözün öze ve kendisinden haber verilen şeye mutabakatı diye tarif edilmiştir. Sıdk sadece sözde olmaz; niyet, irade, azm ve amelde de olur".⁷ Kur'an ve hadis sözün doğrusunu, sözde doğruluğu emretmiştir. "Ey iman edenler, Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olur."⁸

Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Sıdk insanı birr'e (Allah'ı razı, edecek iyiliğe) götürür, birr de cennete götürür. Kişi, doğru söyler ve doğruyu arar da sonunda Allah yanında sıddik (doğru sözlü) diye kaydedilir. Yalan da kişiyi haddi aşmaya götürür. Haddi aşmak da ateşe götürür. Kişi yalan söyler ve yalanı araştırır da sonunda Allah yanında yalancı diye kaydedilir."⁹ Sıdk da nihayetinde insanı cennete ulaştırır; yalan da Cehennem.

Allah'ı doğrulamanın bir adı da iman, Peygamberin vahiyle getirdiklerini tasdik etmenin bir anlamı da İslâm'dır. Kişinin dinini ikame etmesi bu iki noktadan başlar. Dini şiar olarak doğruluğun öldüğü yerde din ve dini hayattan da söz etmek zordur.

Özellikle Müslüman cemiyette sıdk, hayatın esaslı bir düğümüdür. O çözülrse cemiyetin düzeni de bozular. Sıdkın çözüldüğü toplum fertlerine riya, dalkavukluk, sun'ilik, nifak işaretleri yerleşir. Bunlar çok tehlikeli ahlaki zaaflardır. İnsan ilişkileri gibi manevi hizmetlerin de ruhunu öldürür. Nursî siyasetle ilgilendiği dönemde bunların olumsuz neticelerini görmüş ve şöyle ifade etmiştir: "Riyakârlık, filî bir nevi yalancılıktır. Dalkavukluk ve tasannu, alçakça bir yalancılıktır. Nifak ve münafıklık, muzır bir yalancılıktır. Yalancılık ise, Sâni-i Zülcelâlin kudretine iftira etmektir."

"Küfür, bütün envâyıyla kizbdır, yalancılıktır. İman sıdktır, doğruluktur. Bu sırta binaen, kizb ve sıdkın ortasında hadsiz bir mesafe var; Şark ve Garp kadar birbirinden uzak olmak lâzım geliyor. Nar ve nur gibi birbirine girmemek lâzım. Halbuki, gaddar siyaset ve zâlim propaganda birbirine karıştırmış, beşerin kemâlâtını da karıştırmış."¹⁰

7. Canan, İbrahim, *K. Sitte Terceme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları: 10/9.

8. Tevbe, 9/119

9. Buhârî, *Edeb*: 69; Müslim, *Birr*: 102, 103, (2606, 2607); Muvatta, *Kelam*: 16, (2, 989); Ebu Dâvud, *Edeb*: 88,

(4989); Tirmizî, *Birr*: 46, (1972); Canan, age., 10/9

10. Nursî, Said, *Hutbe-i Şamiye*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2007, s.51.

11. Nursî, Said, *Hutbe-i Şamiye*, html. s. 1967

Müellif doğruluk ve yalanın tesirlerini iman ve küfür ölçüsünde önemiyor. Bu cevherler birbirinden çok uzak olması gerektiği halde, siyaset ce-reyanları ve propaganda rüzgarları ile aynı insanda görülebildiğini söylüyor. Bu, Müslüman için SOS işaretidir. İmanla küfür ne kadar uzak ve ters ise, sıdk ile yalan arası da mesafeli olmalıdır. İslâm'ın ilk canlı örnekleri sahabe-ler, sıdk ve kizbin çirkinliğini gören ve hisseden kişilerdi. Onların en rağbet ettiği nübüvvetin getirdiği değerler, en nefret ettikleri de nübüvvetin red-dettiği şeylerdi. Sahabenin dünyası bu anlamda berraktır. "Sahabenin umu-mu doğru söyler" hükmü usulde bir esas halinde tekrarlanır. Bir insanda kizb-sıdk birleşmezdi. Çünkü bilerek, Hz. Peygambere yalan bir şeyi nispet etme, ateşe girme sebebi olarak bildirilmiştir. Yalan söyleme nifak işareti sa-yılmıştır. Hz. Muhammed'in (asm) sohbetinde bunu duyan kişilerin yalana tenezzülü bu yüzden imkansızdır.

"Asr-ı Saadette sıdk vasıtasıyla Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâmın âlâ-yı illiyîne çıkması ve o sıdk anahtarıyla hakaik-i imaniye ve hakaik-i kâinat hazinesi açılması sırrıyla, içtimaiyat-ı beşeriye çarşısında sıdk en re-vaçlı bir mal ve satın alınacak en kıymetli bir metâ hükmüne geçmiş."¹¹

Said Nursî bu meseleyi Münazarat adlı eserinde de çarpıcı bir şekilde ele almıştır. Buna göre her şeyden önce bize gerekli olan şey, önce sıdk, sonra yalan söylememektir. Sonra sıdkla elde edilen "ihlâs, sadakat, sebat, tesanüd" sayılır. Bu hasletlerin ruhu da sıdktır, istikamettir.¹²

Sıdk ona göre uğruna ölünecek derecede kıymetlidir:

Menhus 31 Mart hadisesinde fitnelere karşı İstanbul'da doğulu vatan-daşları uyarırken, böyle bir karmaşa sırasında öldürülebileceği ikazına onun cevabı şu olmuştur:

"En büyük ders, doğruluk yolunda ölümünü istihkar dersi vermektir"; "Yerinde ölmek için bu hayat lâzımdır."¹³

c-Zannî Bilgiye İtibar

Bir önermenin doğruluk ve yanlışlık ihtimali eşitse ona şüphe; yanlış olma ihtimali olmakla birlikte doğruluk ihtimali daha yüksekse ona zan denir. Doğruluk ihtimali kesinlik noktasına yaklaştığında ise zann-ı galip adını alır. Eğer önermenin yanlış olma ihtimali yoksa doğruluğu kesinse ona da ilim denir.¹⁴

Dinin itikadi ve ameli konularında kullanılan deliller farklılık arz eder. İtikadi konularda sadece akıl ve Kur'ân delil kabul edilir. Bu alanda, "Delil kat'iyü'l-metîn (sübutu kat'i) olduğu gibi, kat'iyü'd-delâlet (delaleti de kati) olmak gerektir.¹⁵ Amelde delil çerçevesi daha geniştir. Delil şer'i ise, ameli konularda yakîni de zannî de delil olarak kabul edilir."¹⁶

"Zannın çoğunu beslemekten/onunla amelden sakının. Çünkü zannın bazıları ağır günahtır."¹⁷ Çünkü zan ihtimal üzere hüküm bina etmektir. Bir

"Asr-ı Saadette
sıdk vasıtasıyla
Muhammed
Aleyhissalâtü
Vesselâmın
âlâ-yı illiyîne
çıkması ve o
sıdk anahtarıyla
hakaik-i imaniye
ve hakaik-i
kâinat hazinesi
açılması sırrıyla,
içtimaiyat-ı
beşeriye
çarşısında sıdk
en revaçlı bir mal
ve satın alınacak
en kıymetli bir
metâ hükmüne
geçmiş."

12. Nursî *Münazarat*, html.s.1950

13. Nursî Said, *Divan-ı Harbî Örfi*, html.1919

14. Bağdadi, *Usulü'ddînden*, R.Ardoğan, *Delillerden Temellere*, s.8

15. Nursî, Said, *Münazarat*, s.1944

16. Zuhayli, Vehbe, *Fıkıh Usulü, Şer'i Deliller*, (DKİA.v2, Fıkıh)

17. Hucurat, 49/12

18. İsrâ, 17/36

Zanni bilgileri
kesin nas ve
bürhan yerine
koymak fikirde
istikamet ve itidali
yok eden önemli
bir faktördür.
Böyle insanlar,
muvazene ve
muhakeme
eksikliği sebebi
ile zan ve vehmin
peşine takılarak
farkına varmadan
ifsat ederler.

kısmı isabetsizdir. İsabetsiz olanlarda başkası hakkında aleyhte hüküm, if-tira ve vebal söz konusudur. Zannın kaynağı nefsanî olursa vebal daha da artar.

“Bilmediğin bir şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz, kalp (gibi azanın) hepsi de bundan sorguya çekilecektir.”¹⁸ Kulak işittir, göz görür; kalp / akıl ise görülen ve işitilenleri değerlendirir. . .

Gerçi Allah ve mü'minler hakkında hüsn-ü zan makbuldür. Kudsi hadiste, “Ben kulumun hüsn-ü zannı yanındayım/üzereyim” buyrulmuştur. Hz. Peygamber, “Allah hakkında hüsn-ü zann ederek ölünüz” buyurmuş, hadiste, “Hüsn-ü zannın imandan olduğu” ifade edilmiştir.¹⁹

Zanni bilgileri kesin nas ve bürhan yerine koymak fikirde istikamet ve itidali yok eden önemli bir faktördür. Böyle insanlar, muvazene ve muhakeme eksikliği sebebi ile zan ve vehmin peşine takılarak farkına varmadan ifsat ederler.

Su-i zannın sebeplerinden birisi fırkacılıktır. Parti ve fırka taraftarlık hissini tahrik eder. Bu işe şeytan da yardım etti mi, itidal ve istikamet ortadan kalkar. Şu cümleler bu tür bir tehlikeyi haber verir:

“İnat, bazan müfrit fırka müteassıplarına, dalâl ve batılı iltizam ettirir. (Sapıklığı ve yanlış yolların gerekliliğine inandırır.) Şeytan birisine yardım etse, melek der, rahmet okutur. Ötekinde melek görse, libasını değiştirmiştir der, lânet eder. Su-i zan ve hüsn-ü zan nazarıyla, dürbünün iki tarafı gibi leh, aleyhtar- Vâhi emareyi burhan, burhanı vâhi emare görür.”²⁰ Bu cümleden şunu çıkarmak mümkündür: Bir insan bir kişiye, meşrebe, fırkaya taraf ya da bir kişinin, kişi, meşrep ve fırkanın muhalifî ise, önüne gelen delile bakışı da bu taraftarlık ve reddetme durumuna göre ehemmiyet kazanır. Basit, hafif bir delil taraftarlık ya da muhalefet ile kuvvetli ve zayıf hale getirilir.

İtidal ve istikameti tahrip eden bir unsur olarak zan, ahlaki bir kavram olarak da karşımıza çıkar.

Ahlaki açıdan insan başkası hakkında, “hüsn-ü zanna memurdur. İnsan, herkesi kendisinden üstün bilmelidir.” Başkalarının hikmetini bilmediği hareketlerini takbih (çirkin göstermek) etmek su-i zandır. Bu anlamda eslaf-ı izamın hikmeti bilinmeyen hallerini tenkit de su-i zanna girer. Su-izan ise, maddî-manevî toplum hayatını zedeler.²¹

İnsanı su-i zanna sevk eden bir sebep de düşmanlık hissidir.

“Muhabbet, uhuvvet, sevmek, İslâmiyetin mizacıdır, rabitasıdır.” Adavet etmek isteyen ise mizacı bozuk bir çocuğa benzer ki, ağlamaya sebep arar; sinek kanadı kadar bir şey onu ağlatır. Adavet ehli insafsız ve bedbin bir adama benzer ki, su-izan mümkün oldukça hüsnü zan etmez. “Bir seyyie ile on haseneyi örter. Bu ise, seciye-i İslâmiye olan insaf ve hüsn-ü zan bunu reddeder.”²²

Hz. Peygamber (asm) bir hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur: “Zandan

19. Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser, k.evi., tsz. İstanbul, 6/4472

20. Nursi, *Sünûbat*, html. s.2051

21. Nursi, *M.Nr.Katre*,1303

22. Nursi, *H.Şamiye*, html. s.1969

23. el-Hucurat, 49/12.

sakının. Zira şüphesiz zan sözün en yalan olanıdır."

Allah Teâlâ şu âyet-i kerîmede mü'minleri bundan sakındırmıştır: "Ey iman edenler, zandan çokça sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır."²³

Zanni bilgi, şüpheli temelsiz bir bilgidir. Hz. Peygamber şüpheli işi, bilgiyi ve eylemi terk etmeyi emreder:

Ebi'l-Cevzâi r.a anlatıyor: "Hasan İbnu Ali (radiyallahu anhümâ)'ye: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan ne ezberledin?" diye sordum. Şu cevabı verdi:

"Aleyhissalâtu vesselâm'dan "Sana şüphe veren şeyi terk et, emin olduğun şeye ulaşıncaya kadar git. Zira sıdk (doğruluk) kalbin itminanıdır, yalan şüphedir."²⁴

İstikamet ve itidalden uzak zanni bilgiler toplumda ayrışmaya yol açmakta bu da Müslümanlar arası kardeşliği zedelemektedir. Oysa, dini meselelerin tabakaları vardır. Biri kat'î bir bürhan²⁵ istese diğeri zann-ı galibi ile yetinir. Başkası sadece bir kabul-u teslimi ve reddetmemek ister. Öyle ise iman esaslarından olmayan fer'î ve zamana bağlı ortaya çıkması beklenen şeylerde kesin bir iz'an ve bürhan istenilmez. Belki yalnız reddetmemek ve teslimiyetle ilişmemek yeterlidir.²⁶

d- Kuvvelerin İfrat ve Tefriti

İstikameti ve itidali temin, kolay değildir. İstikamet ve doğruluk emri Hz. Muhammed'i (asm) ihtiyarlatmıştır. Hz. Peygamber hiçbir ayetin, dinin, emir ve yasaklarını tebliğ ve tatbik etmede "istikametle" ilgili ayet kadar kendisine ağır gelmediğini, "Hüd Süresi ve kardeşleri beni ihtiyarlattı" hadisi ile bildirmiş; Sürenin nesinin ihtiyarlattığını soran sahabeye, "Sana emredildiği gibi dosdoğru ol!" mealindeki âyeti okumuştur.

İstikamet kavramı Kur'an'da "devamlı ve tutarlı dindarlık, dîni hayat" mânasını ifade etmektedir. Âyette İslâm'ın esasını teşkil eden iki ilke yer almaktadır:

a-Emrolunduğun gibi dosdoğru yaşamak ve b-haddi aşmamak, yani Allah'ın belirlediği sınırların dışına çıkmamak.²⁷ Buna göre istikametın bir şu'besi müspet diğeri de menfidir. Dosdoğru olanı uygulamak ispat ve müspet olan, uygulamada aşırıktan uzaklık da nefiydir. Üstteki ayeti şu hadis tefsir ve te'yid eder: "Din hususunda aşırıktan sakının; çünkü sizden öncekiler dinde mübalağa ve aşırılıkları yüzünde helak olmuşlardır."²⁸

Fahreddin Razi bu ayetin ifade ettiği doğruluğu, amel ve iman meselelerini içine alan umumi bir hüküm olarak ele alır.

24. Tirmizî, *Kıyâmet*: 61, (2520); Nesâî, *Eşribe*: 50, (8, 327, 328); İbrahim Canan, *Kutub-ı Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları: 10/9.

25. Burhan, "Doğruluğunda şüphe bulunmayan ve kesin bilgi ifade eden kıyastır. Burhanı oluşturan kıyas, hem şekil/suret hem de madde/öz itibariyle doğru olmalıdır. Kur'an'da bürhan, Hak ile Batıl birbirinden ayıran kesin delil anlamında kullanılır." B.Topaloğlu, *K. Terimleri Sözlüğü*, s.49 İsam, y.2010 İstanbul.

26. Nursî, Said, *Sözler*, 24.Söz. 3. Dal.

27. Diyanet Tefsiri, heyet, III/195: krş.: Râzî, XVIII, 71; Hüd suresi tefsiri Şamile

28. Mehasinu'te'vil, 6/2107; Müsned, Ahmed. b. Hanbel 1/215; Nesâî, 24/218; İbn Mâce, h.no.3029'den S.Yıldırım, *Peygamberimizin Kuran Tefsiri*, Işık y. İst.2014 s.166

29. Fahruddin Er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihul-Gayb*, Akçağ y. 13/136

İstikamet ve itidalden uzak zanni bilgiler toplumda ayrışmaya yol açmakta bu da Müslümanlar arası kardeşliği zedelemektedir. İstikamet kavramı Kur'an'da "devamlı ve tutarlı dindarlık, dîni hayat" mânasını ifade etmektedir.

İslâmiyet'e uygun
doğruluk insanın,
mizacı ve ahlakı
ile de ilgilidir.
Din Allah'tan
gelir, ancak onu
hayata geçirecek
olan nihayetinde
bir mahluk olarak
insandır.

“Ubûdiyyetin kısımlarından birincisi, marifetullahtır. Bu marifetullah, kulun, "isbât'ı kabul edip "teşbih"ten; "nefy"i söyleyip "ta'tilden korunmuş olarak elde edebilmesi son derece zordur. Yine, gazab kuvvetiyle şehvet kuvvetinden ve birinin, ifrat ve tefrit olmak üzere, iki aşırı ucu bulunup, ikisi de kınanmıştır. Bu ikisini birbirinden ayıran, iki taraftan hiçbirisine meyletmeyecek biçimde ortada duran çizgidir. İşte bu çizgi üzerinde durabilmek zordur. Sonra bununla amel etmek daha da zordur. Binâenaleyh, böylece sabit olur ki, "sırat-ı müstakim"i bilmek, son derece zordur. İyice bilinse bile, onun üzerinde kalabilmek ve ona göre amel etmek daha zordur.”²⁹

Ayette sözü edilen ve Hz. Peygamberi ihtiyarlatan zorlukları müfessirler şöyle özetler:

-İnen ilâhî buyrukları kusursuz şekilde tebliğ etmek,

-Kur'ân-ı Kerim'i indirdiği gibi kalp ve kafalara nakşedip korumak, kâtiplere yazdırmak suretiyle tek kelime ve harfinin değişmesine imkân vermemek,

-İslâmiyet'i evrensellik hüviyetiyle muhafaza edip yaymak,

-Allah'a karşı yükümlü bulunduğu hizmetleri kusursuz yerine getirmek,

-Din kardeşliğini hikmet ve felsefesiyle geliştirip yaygınlaştırmak bu cümledendir.

Efendimiz bu görevleri kusursuz yerine getirme azmi ve gayreti içindeydi. Şartlar ve ortam elverişli olmamakla beraber, yüklendiği davanın büyüklüğüne lâyık anlamda, mevcut yetenek ve imkânlarını sonuna kadar kullanmıştır. Cenâb-ı Hak, ilgili âyetle peygamberinden ve ona uyan mü'minlerden bunun devamını istemektedir.

Hz. Peygamber, Allah kelamının, daha yüce, daha aziz olması için, hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış, nimetin külfetle eşdeğerde olduğunu bildiğinden, en tehlikeli olaylar gözünde küçülmüş, küfür O'nun nazarında bir kum tepesi kadar önemsiz kalmıştır.³⁰

İslâmiyet'e uygun doğruluk insanın, mizacı ve ahlakı ile de ilgilidir. Din Allah'tan gelir, ancak onu hayata geçirecek olan nihayetinde bir mahluk olarak insandır. Said Nursî Fatihâ'daki sırat-ı müstakim'in açıklamasında bu meseleyi tahlil eder. O, “doğru yolu” hidayet kelimesi ile açıklar. Ona göre hidayet, “Allah her şeyi yarattı ve (onlara) hidayet etti” ayetinden anlaşıldığı gibi, zahir ve batın; afaki ve harici; enfüsi ve dahili bürhanlar anlamına da gelir. Demek ki, insanda, tabiatta ve kâinattaki deliller hidayetin birer parçasıdır.

Hidayetin özelde insanla ilgili anlamı ise, “perdenin kaldırılarak insanın hakkı hak; batılı batıl olarak bilmesidir.” Bu anlamda ümmetin dilindeki şu dua önemli hale gelir: .?????? İnsanla hidayet arasına giren perdeler duyguların ifrat ve tefrit halleridir. Nursî'ye göre, Yüce Allah, sürekli değişme geçiren insan bedeninde ruhun devamını, akıl, şehvet ve öfke duygusuna bağlamıştır. Şehvet, insanın menfaatlerini temin eder; öfke insana yönelik

zararları defeder; akıl da fayda ve zararlar, iyi ve kötüyü birbirinden ayırt eden kuvvemizdir. Yaratıcı bunların kullanımını şeriatın prensipleri ile sınırlamış, ancak fitrat açısından kayıt altına almamıştır. Herbirinin ifrat, tefrit ve vasat seviyeleri vardır.

Meselâ şehvetin tefriti humud, haram ve helâle iştihası olmama halidir. İfratı da fücurdur ki, namusları ve iffetleri ayaklar altına alma iştihasında bulunmaktır. Vasatı ise, iffettir ki helâline iştihası olup, harama yoktur.

Öfkenin korkulmayan şeyden bile korkulması cebânet denen tefrit derecesini; maddi ve manevi şeylerden korkmamak anlamındaki tehevür ise ifratını ifade eder. İnsanların insanlara baskısı, zulüm ve tahakkümleri tehevür duygusunun eseridir. Öfkenin vasatı ise dini ve dünyevi hakları için canını feda eder derecede cesur davranıp, meşru olmayan şeylere karışmaktır.

Akıl kuvvesinin de tefriti, hiçbir şeyden haberi olmama ki, gabavettir. İfrat derecesi ise cerbezidir ki; hakkı batıl, batılı da hak suretinde gösterecek kadar aldatıcı bir zekaya sahiptir. Vasat mertebesi ise hikmettir ki, hakkı hak olarak bilir ona tutunur; batılı batıl olarak bilir ondan kaçınır.³¹

Nursî, insanın kuvvelerindeki ifratı fisk olarak açıklar. Fisk nefiste, cemiyette ve dünyada kaos sebebidir. İfrat ve tefritin sebep oldukları fisk bu hali ile, adaletin, insanîyetin ve hakkaniyetin temellerini sarsar. Müellif fıs-kın tahribatını üç kısımda ele alır: Nefis, cemiyet ve dünya.

“Fisk, haktan ayrılmaktır. Hadden tecâvüzdür. Hayat-ı ebediyeyi terk etmektir. Fıskın kaynağı akıl, gadap ve şehvet kuvvesinin ifrât ve tefrîtidir. Evet, ifrât ve tefrît, delillere karşı bir isyandır. Yani sahîfe-i âlemde yaratılan delâil, uhûd-u İlâhiye hükmündedir. O delâile muhâlefet edenler, Cenâb-ı Hakla fitraten yapmış oldukları ahidlerini bozmuş olurlar.”³²

1- Nursî’ye göre ifrât ve tefrît, insan nefsi ve ruhunu hasta eden sebepler arasındadır. “Bu hâle, fıskın birinci sıfatı olan ?? cümlesiyle işaret edilmiştir.”

2- İfrat ve tefrit, sosyal hayata karşı isyan ateşini yakan bir faktördür. Kendi ifadesi ile, “bu âmiller, hayat-ı ictimâiyeyi nizâm ve intizâm altına alan râbitaları, kanunları keser atar. Evet, şehvet veya gazab, haddini aşarsa, ırz ve nâmuslar pâ-yi mâl olur. Ma’sûmlar mahvolur. Buna da fıskın ikinci sıfatı olan ?????????? cümlesiyle işaret edilmiştir.”

3-Ve kezâ, ifrât ve tefrît, dünya nizâmının bozulmasını intâc edip fesâda ve ihtilâle sebebiyet veren iki müdhiş ihtilâlcidirler. Buna da fıskın üçüncü sıfatı olan ?????????? cümlesiyle işaret edilmiştir. Evet, fâsik olan kimsenin kuvve-i akliye ve fikriyesi i’tidâli kaybedip safsatılara düşerse, i’tikâdâta âit râbitaları kesmekle hayat-ı ebediyesini yırtar, atar.”³³

32. Fısk, “Yoldan çıkma, doğru yoldan sapma, iyilik ve güzellikten çıkma, günaha batma, kötülüğe iyice dalma anlamlarına gelir. Büyük günahları işlemek veya küçük günahlarda devam etmek suretiyle Allah’a itaat etmekten çıkmaya fisk denir. Fisk işleyene, bu tür davranışları gerçekleştirene de fâsik denir. Fisk, dinin koyduğu sınırlardan dışarı çıkma anlamındadır. Bu kullanımıyla fisk, küfür teriminden daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. Buna göre, her kâfir fâsiktir; ama her fâsik, kâfir değildir. Kur’ân’daki kullanımından yola çıkarak fisk, vahiy tarafından temizliği ve iyiliği belirlenmiş şeylerden uzak kalmak veya dince çizilen güzel sınırlardan dışarı çıkmak şeklinde tanımlanabilir. Fisk, fitratın dejenere olması ve yaratılıştan sapma olarak anlaşılabilir.” darulkitapislamanikopedisiV2-Muhelif, Ahmet Kalkan, İslam Akaidi: 301-302’den Kavramlar fisk md.

33. Nursî, *İşâratul İcâz*, Bakara 26-27. ay.

Nursî, insanın kuvvelerindeki ifratı fisk olarak açıklar. Fisk nefiste, cemiyette ve dünyada kaos sebebidir. İfrat ve tefritin sebep oldukları fisk bu hali ile, adaletin, insanîyetin ve hakkaniyetin temellerini sarsar.

“Aile içinde, iş ortamında, her tür toplulukta ve toplumda aidiyet büyük önem taşır. Bir insan, kendisini bir yere ait hissetmiyorsa, orada ne gelişme olur ne de sağlıklı süreçlerden söz edilebilir.

“Kime hikmet verilirse şüphesiz ona çok hayır verilmiştir” ayetinin açıklamasında, Nursî, akıl kuvvesinin itikadi konularda da farklı mertebeleri olduğunu ifade eder. Meselâ, insan fiillerinin yaratılmasında Cebriye ifrat etmiş, “bütün bütün insanı (fiillerini işlemekten) mahrum eder”. Onlar insanı Allah’ın Kudretine göre, rüzgâr karşısında ağaçtaki yaprak gibi düşündür. Mu’tezile ise tefritte kalmıştır. Fiilin meydana gelmesinde tesiri kula verir. Ehl-i Sünnet ise vasattır. Bu mezhep ikisi arasındadır. Onlar fiillerin başlangıcını, cüz’i iradeye, nihayetini ise Allah’ın iradesine veriyorlar. “Kul irade eder, bir tarafa temayül gösterir, Allah da yaratır” derler.

a-Aklın Su-i İstimali: Cerbeze

Aklın ve muhakeme insana mahsus bir nimettir. Ancak bu nimet kimi yerde ters yönde kullanılır. Kimi bilerek, kimi de farkında olmadan bu yanlış düşer. Said Nursî bu tehlikeye şu cümlesi ile dikkat çeker:

“Hem de büyük işlerde yalnız kusurları gören, cerbezilik ile aldanır veya aldatır. Cerbezenin şe’ni, bir seyyiyeyi sümbüllendirerek hasenata galip etmektir.”

Farklı zaman ve yerlerdeki hadiseleri toplayıp olup-bitenlere siyah bir perde ile bakmak cerbezenin özelliğidir.

“Cerbeze ile karışık bir âşıkın gözünde kâinat birbirine muhabbetle müncezîp ve rakkasâne (dans) hareket ediyor ve gülüşüyor.” gibidir.

“Herkes istediği ve haline münasip olanı seçer.”

Bir adam yalnız bir saat tenezzüh etmek üzere gayet süslü çiçekli bir bahçeye girse, “şu bahçenin farklı köşelerinde de bazı pis ve murdar şeyler bulunduğu için, mizacın bozukluğu yüzünden, kokuşmuş ve çirkin şeylere dikkatini toplar. Güya o bahçede sadece bu çirkinlikler varmış gibi! Hayalin hükmüyle o bahçeyi bir salhâne (mezbaha) ve çöplük suretinde gösterdiğinden, midesi bulanır nefretle kaçar...”

Müellifin süslü bahçesi cemiyet, millet, devlet, gruplar ve bizi Müslüman olarak ilgilendiren her şeydir... Değerlendirme istikamet ve itidal ile mi, cerbeze ile mi yapılmaktadır? Nursî cerbezenin manevi hayatla ilgili sonucuna şöyle dikkat çeker:³⁴

Güzel gören güzel düşünür, güzel düşünen güzel rüya görür. Güzel rüya gören hayatından lezzet alır.³⁵

İnhisarcılık ve Aidiyet

“Aile içinde, iş ortamında, her tür toplulukta ve toplumda aidiyet büyük önem taşır. Bir insan, kendisini bir yere ait hissetmiyorsa, orada ne gelişme olur ne de sağlıklı süreçlerden söz edilebilir. Her işte olduğu gibi büyük emekleri, paylaşımları, karşılıklı saygıyı içinde barındıran aidiyet/ilişkinlik, zor kazanılır ama kolay kaybedilir. Bu nedenle aidiyet duygusu yüksek olan kişilere sahip çıkmak, kurum kültürünün de gelişmesine imkan tanır.”³⁶

34. Nursî, *Divan-ı Harb-i Örfî*, html. s.1921

35. *Münazarat*, s.1945

36. <http://www.egitimajansi.com/omer-orhan/aidiyet-erisim>. 12-5-2016

İnhisarcılık zihniyeti aidiyet duygusunun aşırı halidir. Said Nursî bu riski şöyle ifade eder:

“Sen mesleğini ve efkârını hak bildiğin vakit, “Mesleğim haktır veya daha güzeldir” demeye hakkın var. Fakat “Yalnız hak benim mesleğimdir” demeye, hakkın yoktur.”³⁷

Çünkü inhisar düşüncesi istikamet ve itidali iptal edip ayrılık sebebi olur. O’na göre zararlı ayrılık "Bu haktır" düsturu yerine "Yalnız hak budur"; ve "En güzeli budur" hükmü yerine, "Güzeli budur" demektir. Aidiyetin inhisara dönüşmesi kişilerde, “kendi mesleğinin muhabbeti yerine, başka meslekten nefreti hakim kılar. Gerçeğe sevgi yerine, eneye taraftarlık işe karışır.”

Vesile ile Maksat Dengesi:

Vesilelerin gaye ve maksatların yerine geçmesi istikamet ve itidali altüst eden bir husustur. Kimi zaman, fasit bir delil ile, hak bir netice zihinde ikame edilir; bâtil bir vesile ile hak bir gaye, fikirde tespit edilir. Dolayısı ile zayıf, bozuk bir vesile veya delil, insanı gayeye ve maksada ulaştırabilir. Bunun için vesile ve delile bakıp, maksatta ve gayede ihtilafa ve ayrılığa düşmemek gerekir. Meselâ; kelim ilmi ile tasavvuf ekolü vesile ve delil noktasından birbirlerinden ayrı ve muhalif ekollerdir. Ama her iki ekolün de maksadı ve gayesi; İslâm’ın iman esaslarını ispat etmektir. Kelam ilmi akıl ve mantık vesilesi ile İslâm’a hizmet ederken; tasavvuf ise kalp ve müşahede yolu ile İslâm dinine hizmet eder. Yani vesile ve delillerin yolları farklı, ama maksat ve gayeleri aynıdır. Bu yüzden vesileyi maksat yerine koyup kavga unsuru yapmak manasızdır.³⁸

b-Tenkite Aşırılık

Lügatte kalp parayı gerçek olandan ayırmayı ifade eden tenkit hak ile batılı, doğru ile yanlış, hayal ile gerçeği temyiz etmek için kullanılır. Tenkidi günlük dilde, eleştirmek, ayıp ve kusur bulmak, kötölemek, diline dolamak, dedikodu yapmak olarak ifade ederiz.

Ölçüsüz tenkitler: Tenkitte ölçsüzlük istikamet ve itidali ortadan kaldırmaktadır. Bedüzzaman, bu sebeple, “cerbeze ve gurura dayanan tenkidi” “müthiş bir musibet” olarak görür. Gurura dayanan tenkit duyguları tahrip eder, insanları parçalar.³⁹

Haksız tenkit, enaniyetten ve hodfuruşluktan gelir.⁴⁰ Gaflet hali enaniyet ve hodfuruşluğu tahrik eder. Üstün gelme meyli ile insanın, samimi arkadaşına karşı “zulümlü ve zulümatlı bir his olan”; -yapılan hizmeti “şükür ve teşekkürle” karşılamak yerine-, “niçin ben yapmadım” diye “gayet çirkin bir riya ve rakabet damarı ile”⁴¹ hareket etme tehlikesi vardır. Bu tür duyguların ortaya çıkardığı tenkit, kendini beğenme, rekabet, üstün gelme arzusu gibi süfli hislerin mahsulüdür.

Vesilelerin gaye ve maksatların yerine geçmesi istikamet ve itidali altüst eden bir husustur. Kimi zaman, fasit bir delil ile, hak bir netice zihinde ikame edilir; bâtil bir vesile ile hak bir gaye, fikirde tespit edilir. Dolayısı ile zayıf, bozuk bir vesile veya delil, insanı gayeye ve maksada ulaştırabilir. Bunun için vesile ve delile bakıp, maksatta ve gayede ihtilafa ve ayrılığa düşmemek gerekir.

37. Nursî, Said, *Mektubat*, 22. Mkt.

38. http://www.sorularlarisale.com/kategori/65293/islam_alimleri_erişim.25.4.206

39. Nursî, Said, *H.Şamiye*, RNK-II s.1981

40. Nursî, *Sualar*, 13. Şua, RNK,- -II YAN., 1996, İstanbul, I-1009

41. Nursî, *Kastamonu Labikası*, RNK-II s. 1661

"Hiçbir müfsid
ben müfsidim
demez. Daima
suret-i haktan
görünür. Yahut
bâtılı hak görür.
Evet, kimse demez
ayranım ekşidir.
Fakat siz mihenge
vurmadan
almayınız. Zira
çok silik söz
ticarete geziyor.
Hattâ benim
sözümü de, ben
söylediğim için
hüsn-ü zan edip
tamamını kabul
etmeyiniz."

Maksadı meşru olmayan, nefsi tatmin etmeye dönük tenkitler aynı maksat ve hizmet için bir araya gelen mü'minler arasındaki uhuvveti zedeler. Bu yıkıcı tenkit 21. Lem'a'da "Faziletfüruşluk yapıp, gıpta damarını tahrik etmek" olarak ifade edilir. Bu tür bir tenkit aynı bünyede bir elin diğerine, bir gözün diğer göze, ya da, dilin kulağa itiraz etmesi kadar abestir. Aslında insan bünyesinde "nasıl kalp ruhun ayıbını görmez, belki birbirinin noksanını tamamlar, ihtiyacına yardım eder" ise, aynı maksat uğruna çalışanların da bir fabrikanın çarkları (nda olması gerektiği) gibi, birbirinin önüne çıkıp tahakküm etmesi, tenkit ederek çalışma şevkini kırması hizmeti yok eder.

Yaratılıştta bir bünyedeki organlar nasıl aynı maksada yönelik hareket ediyorsa, hizmet erbabı da birbirine, "zerre miktar" taarruz ve tahakküm etmemelidir. Böyle bir olumsuzluk fabrikanın mihanikiyetini bozacağı için fabrika sahibi bu yanlışta yol açan çarkları söker dağıtır. Tahrip, tahrik ve nefis merkezli tenkitler sonucu da aynı gayeyi taşıyan kişilerin gücünü kırar. Muhtemelen her şeyin sahibi olan Allah da bu tür gurupları dağıtır. İşten el çektirir.

Nursi'nin buna verdiği tarihi örnek şudur: Üç elif birleşmezse üç kıymeti var. Sayı olarak birleşirler ise, 111 kıymet alır. 4 tane 4, ayrı ayrı, 16 kıymetindedir. Aynı dörtler kardeşlik, vazifede ve maksatta birlik olma sırrı ile yan yana gelirse 4444 olur.⁴²

Zaruri tenkit: Sosyal olayların karmaşık ortamında kimi zaman, gerçeğin ortaya çıkması için tenkit kaçınılmaz hale gelebilir. İnsafın yönettiği, gerçeğin arayışına yönelik tenkit, karanlığı aydınlatan projektör gibidir. Farklı düşünceler zihinlerde keşmekeşe yol açmış ise, gerçeğin tayin ve tespitini yapacak berrak zekalara, duru düşünce sahiplerine ihtiyaç vardır. Böyle bir ortamda tenkit toplulukları daha güzele ve iyiye taşımak için bir zarurettir. Aksi halde problemler onulmaz yaralar haline gelebilir. Bu durumda farklı düşünceler maksat ve gaye meşru oldukça tenkit de edilebilir. Aslolan fikrin bir meşveret zemininde süzgeçten geçmesidir. Said Nursi bunun bir örneğini Haşir Risalesi'ni tenkit eden hocaya karşı göstermiştir.

Haşir Risalesi'nin ele aldığı konuları anlatmada, "esma-i hüsnaya dayandığı, bunları ise (ancak) iman edenlerin bildiği"⁴³ yönünde tenkitte bulunan bir hocaya Said Nursi şöyle cevap verir: Onuncu söz, dikkatleri önce esere/kainata çevirmekle, önce yaratıcıyı, sonra esma ve sıfatı ispat eder. Esmâ ve sıfata bina ederek haşri ispat eder. Bu yol ile, haşirle ilgili, inatçı bir münkiriden tutun da halis mü'mine kadar herkes istifade edebilir...

Nursi'nin sosyal olaylar üzerine dile getirdiği bir tenkit kritiği de Osmanlı'nın dağılma süreci ile ilgilidir.

"Hiçbir müfsid ben müfsidim demez. Daima suret-i haktan görünür. Yahut bâtili hak görür. Evet, kimse demez ayranım ekşidir. Fakat siz mihenge vurmadan almayınız. Zira çok silik söz ticarete geziyor. Hattâ benim sözümü de, ben söyledikim için hüsn-ü zan edip tamamını kabul etmeyiniz. Belki ben de müfsidim. Veya bilmediğim halde ifsad ediyorum. Öyleyse, her söylenen sözün kalbe girmesine yol vermeyiniz. İşte, size söyledikim sözler hayalin elinde kalsın, mihenge vurunuz. Eğer altın çıktıysa kalbde

42. Nursi, *Lemalar*, 21. Lem'a

43. Nursi, *Barla Lâbikası* - Mektup No: 144 - s.1541

saklayınız. Bakır çıktıysa, çok gıybeti üstüne ve bedduayı arkasına takınız, bana reddediniz, gönderiniz.”⁴⁴

Nursî tenkidin istikamet ve itidalî bozma tehlikesini mektuplarında tekrarlamıştır.

“Hayat, vahdet ve ittihadın neticesidir. İmtizaçkârâne ittihad gittiği vakit, mânevî hayat da gider.”

“İhtilâfa düşmeyin; sonra cesaretiniz kırılır, kuvvetiniz de elden gider.”(Enfâl, 8/46) ayetinin işâret ettiği gibi, tesanüd bozulsa cemaatin tadı kaçır.

“Sizler koca Isparta'yı değil, belki büyük bir memleketi tenvir edecek elektriklerin makinistleri hükmündesiniz. Makinanın çarkları birbirine muavenete mecburdur. Hem birbirini kıskanmak değil, belki bilâkis birbirinin fazla kuvvetinden memnun olurlar. Şuurlu farz ettiğimiz bir çark, daha kuvvetli bir çarkı görse memnun olur. Çünkü vazifesini tahfif (azaltıyor) ediyor. Hak ve hakikatin, Kur'ân ve imanın hizmeti olan büyük bir hazine-i âliyyeyi omuzlarında taşıyan zatlar, kuvvetli omuzlar altına girdikçe iftihar eder, minnettar olur, şükreder.

“Sakin birbirinize tenkit kapısını açmayınız. Tenkit edilecek şeyler kardeşlerinizden hariç dairelerde çok var. Ben nasıl sizin meziyetinizle iftihar ediyorum, o meziyetlerden ben mahrum kaldıkça, sizde bulunduğundan memnun oluyorum, kendimindir telâkkî ediyorum. Siz de Üstadınızın nazarıyla birbirinize bakmalısınız. Adeta, herbiriniz ötekinin faziletlerine naşir olunuz. Kardeşlerimizden İslâm Köylü Hâfız Ali Efendi, kendine rakip olacak diğer bir kardeşimiz hakkında gösterdiği hiss-i uhuvveti, çok kıymettar gördüğüm için size beyan ediyorum:

“O zat yanına geldi; ötekinin hattı, kendisinin hattından iyi olduğunu söyledim. ‘O daha çok hizmet eder’ dedim. Baktım ki, Hâfız Ali kemal-i samimiyet ve ihlâsla, onun tefevvukuyla iftihar etti, telezüz eyledi. Hem Üstadının nazar-ı muhabbetini celb ettiği için memnun oldu. Onun kalbine dikkat ettim, gösteriş değil, samimî olduğunu hissettim. Cenab-ı Allah'a şükrettim ki, kardeşlerim içinde bu âli hissi taşıyanlar var. İnşallah bu his büyük hizmet görecek. Elhamdülillâh, yavaş yavaş o his bu civarımızdaki kardeşlere sirayet ediyor.”⁴⁵

b-İstikamet ve İtidal için çalışmak

Mü'minler yeryüzündeki bütün varlıklar ve insanlar arasında dengeleri gözeten bir adalet bilinciyle hareket etmeli. Yeryüzünde adaletin yara almasına, bozgunculuğa ve yozlaşmaya, sömürüye sebep olabilecek “Yalan yere şahitlik” gibi söz ve eylemlerden kaçınmalı, İslâmî izzet ve vakarı korumak için her tür boş söz ve eylemden uzak durmalıdır:

“Onlar ki, yalan ve asılsız olandan yana şehadet etmezler; boş ve anlamsız şeylerle uğraşan kimselere rastladıkları zaman yanlarından vakarla geçip giderler,”⁴⁶ ayetinin anlamını esas almalıdırlar.

44. Nursî, *Münazarat*, html.s.1940

45. Nursî, *Barla Lâbikası* - Mektup No: 121 - s.1459

46. Furkan 25/72

“Hayat, vahdet ve ittihadın neticesidir. İmtizaçkârâne ittihad gittiği vakit, mânevî hayat da gider.”
“Sakin birbirinize tenkit kapısını açmayınız. Tenkit edilecek şeyler kardeşlerinizden hariç dairelerde çok var.”

*Kur'ân adaletin
sağlanması
için toptancılık
yapmayı
yasaklar. Bir
kişinin sevimsiz
kötü bir sıfatı
yüzünden ona
kin ve düşmanlık
duymak hadsiz
bir zulümdür.
İnsanda "cani
bir sıfat" olabilir;
fakat bu sıfatı
sebebi ile diğer
masum sıfatları
mahkum edilemez.*

Geniş dairede adalet Allah'ın kainattaki bir sünnetidir ve doğrudan Yüce Allah'ın varlığı ile ilgilidir. "Allah, adaleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilah yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar etmişlerdir."⁴⁷

Allah ceza vermede zerre kadar haksızlık etmez. Hiç kimseye zulüm etmez. "Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez. (Kulun yaptığı iş, eğer bir kötülük ise, onun cezasını adaletle verir.) İyilik olursa onu katlar (kat kat arttırır), kendinden de büyük mükâfat verir."⁴⁸

İnsan ilişkilerinde adalet ve istikamet kin ve husumetten uzak kalmakla temin edilebilir.

"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış) tır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir."⁴⁹

Kur'ân adaletin sağlanması için toptancılık yapmayı yasaklar. Bir kişinin sevimsiz kötü bir sıfatı yüzünden ona kin ve düşmanlık duymak hadsiz bir zulümdür. İnsanda "cani bir sıfat" olabilir; fakat bu sıfatı sebebi ile diğer masum sıfatları mahkum edilemez.

"Herkesin kazandığı ancak kendi boynuna geçer. Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez."⁵⁰ Bu ayet adaletin en temel ilkesi olan "suçun şahsiliği" ilkesini getirmiştir. Hiçbir insan başkasının suçu nedeni ile sorumlu tutulamaz. Bu temel ilke sosyal olaylarla da ilgili düşünülebilir. Nitekim Said Nursî hukuk için esas olan bu ayeti, insan "ilişkilerindeki adaletli davranışa" da uygulamıştır. Onun değişik eserlerinde açıkladığı gibi, "kötü, suçlu bir insan yüzünden, bir aile, cemaat ve belde ahalisi, aynı suçta katılmış gibi gösterilip kötülenerek mahkum edilemeyeceği gibi, mü'min ve müslüman olduğu açıkça bilinen bir kişi de, İslâmî olmayan, bir ya da daha fazla hatalı huyları, sıfatları ile tamamen mahkum edilmemelidir." Ne yazık ki günümüz modern dünyasında bile bahsi geçen mesele cemiyette yanlış uygulanmaktadır. Bir aile fertleri arasından çıkan katil ve cani kişi ve kişiler yüzünden o ailenin çok sayıda bireyi haksız şekilde "suçlu pozisyonda" görülmektedir. Burada adaletin en temel ilkesi çiğnenmektedir. Bu durum, bir kişinin "hatası ve cinayeti" ile akrabasına da düşmanlığı yaymaktır. Şu hal Kur'ân açısından tam bir zalümiyettir; "Muhakkak ki insan çok zalimdir"⁵¹. Böylesi bir yaklaşım gerçeğe ters olduğu gibi İslam şeriatına ve ilahi hikmete karşı da büyük bir saygısızlıktır.

Haksız taraftarlık

Bu meseleyi şu ayetin manalarını tefekkür ederek anlamaya çalışalım.

"Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun.

47. Al-i İmran, 3/18

48. Nisa, 4/4

49. Mâide, 5/8

50. En'âm, 6:164

(Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer-büker (doğru şahitlik etmez), yahut şahidlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”⁵²

Adaleti zedeleyen bir mesele de, taraftarlıktır. Kur’ân adalet ilkesini öldüren taraftarlıkla ilgili hassas bir ölçü getirmiştir. Allah Teâlâ bize, “anne-baba ve akraba aleyhine de olsa” “Allah için şahitlik ederek” “adaleti tizlikle ayakta tutmayı” emretmiştir. İnsan kendi düşüncesi ile “zengin ya da fakir kendine yakınlık duyduğu insanlar için” gerçeğe uymayan açıklamada bulunmak ister. Kur’ân uyarmıştır “Allah onlara sizden daha daha yakındır!” Bu ayeti, “iyilik ediyorum düşüncesi ile akrabalarınızı kayırmayın!” diye de anlamak mümkündür.

Ayrıca Kur’ân’a göre bir topluluğa duyulan kin yüzünden adaletin temel ilkeleri çiğnenemez.

"Ey iman edenler! Haktan yana olup var gücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin ve adalet nümunesi şahitler olun! Bir topluluğa karşı, içinizde beslediğiniz kin ve öfke, sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil davranın, takvâya en uygun hareket budur." ⁵³

İslâm, sadece zulmetmeyi haram kılmamış, zâlimlere içten meyletmeyi, onlara sıcak ilgi duymayı da yasaklamıştır. Zira haksızlıktan kaçınmanın gerçek anlamı, hem haksızlık etmemek, hem haksızlığa uğramamaya çalışmak, hem haksızlardan yana olmamak, hem de onlara sıcak ilgi duymamaktır.⁵⁴

Zulüm, kapsamlı bir kavramdır. Rağib el-İsfahanî ve Ebû'l-Baka olmak üzere lûgatçiler zulmü şöyle tarif etmişlerdir: “Eşyayı lâyük olduğu yere koymamaktır. Bu da ya noksanlaştırmak, ya fazlalaştırmak, ya vaktini geciktirmek, ya da asıl yerinden saptırmak suretiyle olur.

Hikmet erbabı ise, zulmü üçe ayırmışlardır:

1. İnsan’dan Allah’a yönelmiş zulüm. Bunun en büyüğü, küfür, şirk ve nifaktır. O bakımdan Cenâb-ı Hak, Kur’ân’da, «Şüphesiz ki, şirk (Allah'a ortak koşmak) büyük bir zulümdür!» buyurmuştur.

2. Kişiyle insanlar arasındaki zulüm. Kur’ân’da, «Doğrusu Allah zâlimleri sevmez.» buyurulurken, daha çok başkasına haksızlık edenler” kastedilmiştir.

3. Kişiyle kendi nefsi arasındaki zulüm. Kur’ân’da birkaç yerde buna temas edilmiştir. Örneğin, «Biz onlara zulmetmedik, ama onlar kendilerine zulmettiler.» mealindeki âyette kişinin kendine yaptığı haksızlıktan söz ediliyor.⁵⁵

İslâm, sadece zulmetmeyi haram kılmamış, zâlimlere içten meyletmeyi, onlara sıcak ilgi duymayı da yasaklamıştır. Zira haksızlıktan kaçınmanın gerçek anlamı, hem haksızlık etmemek, hem haksızlığa uğramamaya çalışmak, hem haksızlardan yana olmamak, hem de onlara sıcak ilgi duymamaktır.

51. İbrahim, 14:34

52. Nisa, 135

53. el-Mâide 5/8

54. Cürçani, S.Şerif, *Ta’rifat*, s.144; Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, Anadolu Yayınları: 6/2900.

55. Yıldırım,age., 6/2900.

Ehl-i Sünnete göre amel imanın aslını meydana getiren bir cüz' değildir. Ancak iman, mü'mini imana yaraşır amelleri işlemeye sevk eder. Kur'ân ve Sünnetin muhkematından çıkarılan ehl-i sünnet mizanları itidal ve istikamet üzeredir.

3-Düşünce/İnançta İstikamet ve İtidal

“İtikatta ta'til ifrattır; teşbih, tefrittir; tevhid vasattır.” (İ.İcz.)

Bu cümlede İslâm inancında, Allah'ın sıfatları konusu özetlenmektedir. Allah'ın sıfatlarına “inançta, ta'til ifrattır.” Çünkü Mu'tezile Allah'ın zati ve sübuti sıfatlarına harici bir vücut vermekten sakınarak, “Allah zati ile alimdir, kadirdir.” demiştir. Onlar, Allah'la birlikte kadim varlıkların çoğaltılması endişesi yüzünden bu fikre yönelmişlerdir. Mu'tezile'den Cehm b. Safvan'a göre “Naslarda geçen ve yaratıklarda var olan sıfatlardan hiçbirisi Allah'a nispet edilemez. Aksi halde teşbih (Allah'ın mahlukata benzetilmesi) gerçekleşmiş olur.”⁵⁶

Müşebbihe ve Mücessime fırkası ise Allah'ın sıfatlarını mahlukatın sıfatlarına benzeterek, uluhiyetin şanına yakışmayan bir şekilde ele almış bu ise tefrittir. Ehl-i Sünnet ise, “sıfatlar Allah'ın ne aynı ne de gayrıdır. Sıfatların Allah'ın aynı olması sıfatların yokluğuna, gayrı olması da Allah'ın dışında kadim varlık tasavvuruna sebep teşkil edecektir.” Ehl-i Sünnet alimleri bunun akli ve nakli delillerini sıralamak suretiyle bu konuda orta-vasat yolu tespit etmiştir.⁵⁷

Halk-ı ef'al: İslâm düşüncesinde şiddetli ayrışmalara sebep teşkil eden kulların fiillerinin yaratılması/kader konusunda istikamet ve itidal ehl-i sünnetin tespitlerindedir. “Kime hikmet verilmişse çokça hayır verilmiştir” ayetinin tefsirinde açıklar. Cebr/Cebriyye mezhebinin görüşü ifrattır ki Allah'ın kudreti karşısında, insanı, filini bütün bütün işlemekten mahrum eder. İtidal/Mu'tezile mezhebi de tefrittir ki, tesiri insana verir; kulu filinin yaratıcısı ilân eder. Ehl-i sünnet vasattır, bu mezhep ikisi arasında bir yerdedir;⁵⁸ filin başlangıcını kulun cüz'i iradesine, nihayetini ise külli/ilâhî iradeye veriyor. Bu mezhebe göre, filin yaratılmasında Allah kulun cüz'i iradesini adi bir şart kabul eder, hayır ve şerri ile filin varlığına çıkışını Allah'ın yarattığını kabul eder.

İman Amel ilişkisi: Haricilere göre her taat iman, her ma'siyet de küfürdür. Küfür imandan daha baskın, belirleyicidir. Mu'tezile'ye ve Haricilere göre amel imanın bir cüz'üdür. Mu'tezileye göre büyük günah işleyen fasıktır. Fıskın anlamı onlara göre imanla küfür arası bir yerdur. (elmenzile beyne'l menzileteyn)

Mürce mezhebine göre amel imandan tamamen ayrı bir şeydir; küfürle salih amel bir insana fayda vermediği gibi, iman eden kişiye de ne kadar günah işlerse işlesin, imanına zarar vermez.

Ehl-i Sünnete göre amel imanın aslını meydana getiren bir cüz' değildir. Ancak iman, mü'mini imana yaraşır amelleri işlemeye sevk eder.

Kur'ân ve Sünnetin muhkematından çıkarılan ehl-i sünnet mizanları itidal ve istikamet üzeredir. Bunun örnekleri artırılabilir.

56. Tunçbilek, H.Hüseyin, *Allah'ın Statlarının Mabiyei Problemi*, İzmir İl. Fkt.Dergisi, s.9

57. Tunçbilek, agm.s.22

58. Nursi, *İ.İcz.*, RNK -II- s. 1164

4-Ahlaki Davranışlarda İtidal

Hz. Muhammed'in getirdiği şeriatın hakikatleri "fıtratın kanunlarında-ki muvazeneyi muhafaza etmiştir."⁵⁹ Hangi emir ve nehye bakılırsa, insan ve toplum için bir menfaat ve maslahat, itidal ve istikamet vardır. Emir ve yasakların esas hedefleri, "dini, aklı, canı, nesli ve malı koruma'ya" yöneliktir.⁶⁰ Üst seviyedeki bu hedefler, insan, tabiat, ve Allah arasındaki itidali hedeflemektedir. Bunun örneği ve modeli Hz. Muhammed (asm)'ın zatıdır. Hz. Peygamberin Kur'an ayetlerini yansıtmaya, yaşama, gösterme ve mü'minlere örnek olma şeklinde özetlenen ahlakı, tamamı ile istikamet ve itidal üzeredir. O yaratılış açısından mutedil olduğu gibi iradi fiil ve hallerinde de istikameti muhafaza etmiştir. Öfkesi, sevgisi, aile ilişkileri, toplumla ilgili vazifeleri dikkate alınrsa Hz. Peygamberin hayatında istikamet ve itidal her halinde görülür. Söz ve takrirlerinde de durum böyledir. Çünkü onda bizim için en güzel örneklik vardır. Meselâ dünya ile ahiretin dengisini şu ayetteki duada görmekteyiz:

Bazıları da, "Ey bizim kerim Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ve güzellik ver, âhirette de iyilik ve güzellik ver, Ve bizi cehennem ateşinden koru" derler.⁶¹

Harcamada cimrilik ve savurganlıktan sakındırılmış, buna karşı bu iki çizgi arasındaki orta seviye emredilmiştir.

"Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma ki herkes tarafından ayıplanan, kaybettiklerine hasret çeken bir hale düşmeyesin.

"Yakınlarına, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver, sakın saçıp savurma. Çünkü savurganlar şeytanların kardeşleri olmuşlardır. Şeytan ise Rabbine karşı pek nankördür."⁶²

Sonuç

Müslümanların herkesten ziyade istikamet ve itidale riayet etmek vazifeleridir. İslâmî duyarlılık sahibi olmayan bir insandan bu incelikleri beklemek gerçekçi olmayabilir. Kur'an ve Sünnetin ince mizanlarını bilen mü'minlerin ise bu meseleyi ihmal etmesi, duyarsız kalması Müslüman ahlakı ile telif edilemez.

Çünkü itidal ve istikamet olmadığında ortamda bir müddet sonra nefisler konuşur, menfaatler çakır; husumet, kin, haset ve benzeri ahlaki hastalıklar ortaya çıkar.

İnsan duygularına hakimiyet, kendi dışındakilerin varlığına tahammül, sağlıklı bir iletişim itidal ve istikametle temin edilebilir. Vakıya her Müslümanın her ahlakı, İslâm'dan kaynaklanmaz ve Müslüman olmayabilir. O sebeptendir ki, gayr-i Müslimler Müslümanların malı olan ahlak ve hasletler ile maddi manevi başarı ve terakkiler elde etmektedir. İncancımız gibi ahlakımız da Müslüman olmalı oysa. İstikamet ve itidal çizgisi buna vesile olabilir.

Müslümanların
herkesten
ziyade istikamet
ve itidale
riayet etmek
vazifeleridir.
İslâmî duyarlılık
sahibi olmayan
bir insandan
bu incelikleri
beklemek gerçekçi
olmayabilir.
Kur'an ve
Sünnetin ince
mizanlarını bilen
mü'minlerin
ise bu meseleyi
ihmal etmesi,
duyarsız kalması
Müslüman ahlakı
ile telif edilemez.

59. Nursi, *İ. İcaz* nübüvvetle ilgili ayetlerin tefsirinde

60. Uludağ, Süleyman, *İslamda Emir ve Yasakların Hikmetleri*, TDV y. Ankara, 1988, s.5

61. Bakara, 2/201

62. İsra, 17/29-26-27

Abstract

Man always has a tendency to exceed his limits, to violate others' rights, to exaggerate when he speaks. This property may become harmful and dangerous in religious matters. While explaining religious matters, we shouldn't exaggerate under the influence of our feelings, but discuss the matter appropriately by referring to the knowledge in the religious sources. Exaggerated expressions exceeding the lines may cause distortions in religion. The Quran and the prophetic tradition prohibits extremism in religion. One of the reasons for the destruction of the former peoples in the history is their extremist thoughts and actions in religion. Therefore the Quran draws attentions to the concepts of integrity and moderation. In this essay we attempted to investigate how the concepts of integrity and moderation are considered in the Risale-I Nur by referring sometimes to examples from the Quran and the Sunnah.

Keywords

Man, integrity, moderation, truth, deceit

